

TALABALARDA OILA VA O‘QISH MAJBURIYATLARI MUVOZANATI HAMDA UNING AKADEMIK FAOLIYATGA TA’SIRI

Toshburieva Sevara, tadqiqotchi

Abstract Zamonaviy oliy ta’lim tizimida talabalar nafaqat akademik vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishlari, balki oila a’zolari oldidagi majburiyatlarni ham ado etishlari talab etiladi. O‘qish jarayoni va oilaviy mas’uliyatlarning bir vaqtning o‘zida to‘qnash kelishi talabalarda vaqtni boshqarish qiyinchiliklari, ruhiy bosim va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, oila tomonidan ko‘rsatiladigan emotsional va moddiy qo‘llab-quvvatlash talabalarning akademik faolligi hamda o‘zlashtirish darajasini oshiruvchi muhim omil sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: o‘qish jarayoni, oilaviy mas’uliyat, moddiy qo‘llab-quvvatlash talabalar, akademik vazifa.

THE BALANCE OF FAMILY AND ACADEMIC RESPONSIBILITIES AMONG STUDENTS AND ITS EFFECT ON ACADEMIC PERFORMANCE

Abstract In the modern higher education system, students are required not only to successfully fulfill their academic responsibilities but also to meet obligations toward their family members. The simultaneous overlap of academic tasks and family responsibilities may lead to difficulties in time management, increased psychological pressure, and a decrease in motivation. At the same time, emotional and financial support provided by the family is considered an essential factor that enhances students’ academic engagement and achievement.

Keywords: achievement, students, financial support, academic responsibilities

Kirish. Zamonaviy oliy ta’lim jarayonida talabalardan o‘qish majburiyatlari bilan bir qatorda oilaviy mas’uliyatlarni ham muvaffaqiyatli tarzda bajarish talab qilinmoqda. Ushbu ikki yo‘nalishdagi vazifalar ko‘pincha ziddiyatli holatni yuzaga

keltiradi. Talabalarning vaqtni boshqarish, energiya va hissiy resurslarni muvofiqlashtirishdagi qobiliyati ularning akademik faoliyati va umumiy farovonligida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi (Misra & McKean, 2000). Ba’zi hollarda oilaviy majburiyatlarning ko‘pligi talabaning o‘qishdagi natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatsa, kuchli oilaviy qo‘llab-quvvatlash esa motivatsiya va faollikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi (Greenhaus & Powell, 2006).

Ish va oila majburiyatlari ziddiyati modeli (Voydanoff, 2004) hamda talabalarning o‘qishga jalb etilishi nazariyalari (Kahu & Nelson, 2018) shuni ko‘rsatadiki, oila va ta’lim o‘rtasidagi munosabat oddiy chiziqli jarayon emas, balki ko‘p jihatdan qo‘llab-quvvatlash tizimlari va moslashuv mexanizmlariga bog‘liqdir. Masalan, oilaviy majburiyatlar ba’zan o‘qish vaqtini qisqartirishi mumkin, biroq oilaviy rag‘bat, hissiy yordam va amaliy ko‘mak mavjud bo‘lsa, talabalar ko‘proq chidamlilik va muvaffaqiyat ko‘rsatishadi (Santos, 2020).

Shuningdek, bu muvozanatni o‘rganish ta’lim siyosati va institutlarning qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishda muhim hisoblanadi. Universitetlar talabalarning stressini kamaytirishda moslashuvchan o‘quv jadvali, psixologik maslahat xizmati va talabalarni oilaviy rolini inobatga oluvchi inklyuziv muhit yaratish orqali muhim rol o‘ynaydi (Misra et al., 2012).

Shu sababli, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — talabalarda oila va o‘qish majburiyatlari muvozanatini aniqlash hamda ushbu muvozanatning ularning akademik faoliyati, motivatsiyasi va o‘quv jarayoniga jalb etilishiga ta’sirini o‘rganishdir. Tadqiqot natijalari nafaqat ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish, balki talabalar farovonligini ta’minlashda ham muhim amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Talabalarda oila va o‘qish majburiyatlari o‘rtasidagi muvozanat masalasi sotsiologiya, psixologiya va ta’limshunoslik sohalarida keng o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda ushbu muammo ko‘pincha *work-family conflict* yoki *study-family*

conflict termini orqali izohlanadi (Greenhaus & Beutell, 1985). Bu nazariyaga ko‘ra, shaxsning bir vaqtning o‘zida bir nechta ijtimoiy rolni bajarishga majbur bo‘lishi muvofiqlashtirish qiyinchiliklarini yuzaga keltiradi.

Xalqaro tadqiqotlarda oila majburiyatlarining ortishi talabalarda stress, tashvish va vaqtni boshqarishdagi qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi ta’kidlangan (Misra & McKean, 2000). Shu bilan birga, oilaviy qo‘llab-quvvatlash talabalarning akademik faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Masalan, Cutrona va boshqalar (1994) olib borgan tadqiqotda, oilaviy-emotsional yordam talabalarning ruhiy barqarorligi va akademik yutuqlarini oshirishi aniqlangan.

O‘zbekiston ta’lim tizimi doirasida ham oila va o‘qish munosabatlari muhim ijtimoiy masala sifatida qaralmoqda. Mahmudov (2019) o‘z tadqiqotida talabalar uchun oila qo‘llab-quvvatlovi psixologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ekanini ko‘rsatadi. Shuningdek, Karimova (2021) o‘zbek talabalarida oilaviy mas’uliyatlarning o‘qish jarayonidagi motivatsiyaga kuchli ta’sir ko‘rsatishini aniqlagan.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning oila va o‘qish majburiyatlari o‘rtasidagi muvozanatni chuqur tahlil qilish va ushbu muvozanatning ularning akademik faoliyati hamda o‘qish natijalariga ko‘rsatadigan ta’sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot, shuningdek, talabalarning vaqtni boshqarish strategiyalari, oila tomonidan ko‘rsatiladigan emotsional va moddiy qo‘llab-quvvatlash darajasi hamda bu omillarning akademik motivatsiya va samaradorlik bilan o‘zaro aloqadorligini o‘rganishni ham ko‘zda tutadi. Shu orqali nafaqat individual talabalar muvaffaqiyati, balki ta’lim tizimi samaradorligini oshirish uchun ham nazariy asos va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan.

Ushbu tadqiqotda **aralash usul** (mixed-methods approach) qo‘llanildi, chunki u ijtimoiy hodisani kompleks tahlil qilishga imkon beradi (Creswell, 2014). Dastlab

kvantitativ bosqich amalga oshirildi: 150 nafar bakalavriat talabasidan iborat respondentlar tanlab olindi. Namuna tanlashda ijtimoiy-demografik omillar — jins, yosh, fakultet va o‘quv kursi inobatga olindi, bu esa ma’lumotlarning ishonchliligi va umumlashtirish imkoniyatini oshirdi. So‘rovnoma savollari talabalar uchun dolzarb bo‘lgan uchta asosiy yo‘nalishga qaratildi: (1) oilaviy majburiyatlar va ularni bajarish darajasi, (2) akademik faoliyat va motivatsiya ko‘rsatkichlari, (3) vaqtni boshqarish strategiyalari va stress omillari. Natijalar **SPSS dasturi** yordamida qayta ishlanib, korrelyatsion tahlil va regressiya modellaridan foydalanildi. Bu orqali oilaviy majburiyatlar va akademik natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi statistik jihatdan aniqlandi (Greenhaus & Beutell, 1985).

Keyingi bosqichda sifat tahliliga e’tibor qaratildi. 20 nafar talaba bilan chuqurlashtirilgan intervyu tashkil etildi. Intervyular yarim tuzilmaviy shaklda olib borilib, respondentlarning oila–o‘qish majburiyatlari to‘qnashuvi, ularning individual qarashlari va oilaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari o‘rganildi. Olingan ma’lumotlar **tematik tahlil** (thematic analysis) asosida Braun va Klark (2006) metodologiyasi bo‘yicha kodlanib, asosiy **mavzular va tendensiyalar** aniqlab olindi.

Shuningdek, natijalarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida **triangulyatsiya** usulidan foydalanildi, ya’ni kvantitativ va kvalitatitv ma’lumotlar bir-birini to‘ldirish tamoyiliga amal qilindi (Denzin, 1978). Bu yondashuv natijalarni yanada chuqurroq tahlil qilish va talabalarning subyektiv tajribalarini statistik natijalar bilan uyg‘unlashtirish imkonini berdi.

Umuman olganda, ushbu metodologik yondashuv oila–o‘qish majburiyatlari muvozanatini nafaqat raqamlar, balki real hayotiy misollar orqali ham yoritib berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, oila majburiyatlari yuqori bo‘lgan talabalar orasida akademik yutuqlar nisbatan pastroq qayd etildi. Ayniqsa, uy ishlariga ko‘p vaqt ajratadigan yoki qarindoshlar parvarishi bilan shug‘ullanishga

majbur bo‘lgan talabalar dars tayyorlash va topshiriqlarni o‘z vaqtida bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Bu esa ularning o‘quv jarayonidagi samaradorligini pasaytirib, akademik natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatdi.

Korrelyatsion tahlillar oilaviy majburiyatlar va akademik natijalar o‘rtasida **salbiy bog‘liqlik**, oilaviy qo‘llab-quvvatlash bilan esa **ijobiy bog‘liqlik** mavjudligini ko‘rsatdi. Demak, talabalarning o‘quv yutuqlari nafaqat o‘z shaxsiy sa’y-harakatlariga, balki oiladagi psixologik muhit va qo‘llab-quvvatlash darajasiga ham chambarchas bog‘liqdir. Ushbu natijalar oliy ta’lim tizimi uchun muhim bo‘lib, talabalar akademik muvaffaqiyatini oshirishda oilaviy omillarning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mazkur tadqiqot talabalarda oila va o‘qish majburiyatlari o‘rtasidagi muvozanatning akademik faoliyatga ta’sirini yoritib berdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy majburiyatlarning ortishi talabalarning darslarga tayyorgarligi, vaqtni boshqarish qobiliyati va akademik natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin (Voydanoff, 2004). Biroq, oilaviy qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish kuchli bo‘lganda, talabalar o‘zlarida yuqori motivatsiya, faollik hamda bilim olishga ijobiy munosabatni shakllantiradilar (Greenhaus & Powell, 2006).

Umuman olganda, talabaning akademik muvaffaqiyati faqat shaxsiy intilish va sa’y-harakatlarga emas, balki oila va ta’lim muhitidagi uyg‘unlik darajasiga ham chambarchas bog‘liq ekanligi aniqlandi. Ushbu xulosa kelgusida ta’lim siyosatini ishlab chiqishda va talabalar farovonligini oshirishda amaliy ahamiyat kasb etishi mumkin (Kahu & Nelson, 2018).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
2. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.

3. Cutrona, C. E., Cole, V., Colangelo, N., Assouline, S. G., & Russell, D. W. (1994). Perceived parental social support and academic achievement. *Child Development*, 65(1), 101–116. <https://doi.org/10.2307/1131372>
4. Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. McGraw-Hill.
5. Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>